

NAGYKÖRŰ ÉS TAPOLCAFŐ*

Összehasonlító helynévrendszertani vizsgálat

1. A magyar névkutatás a 20. század közepén kezdett komolyabban érdeklődni a mikrotoponimák iránt. Ezt az érdeklődést a kezdetektől fogva nem elsősorban a magyarországi onomasztikában hagyományosan előtérben álló s a figyelmet az egyes nevekre irányító etimológiai irányultság jellemezte, hanem sokkal inkább – bizonyára e hatalmas névanyag mennyiségéből is következően – egyfajta rendszertani igény nyilvánult meg e névfajta tárgyalásában. Ez a szándék helynév-tipológiai munkák egész sorában jelent meg, amelyek többnyire egy-egy tájegység mikrotoponimáinak rendszerező bemutatására vállalkoztak.¹ E munkák a tipológiai kategóriák kimunkálását nemcsak az általuk választott térség névtani jellemzése szempontjából tartották fontosnak, hanem amiatt is, hogy egy ilyen szempontrendszer alapján a magyar nyelvterület különböző részeinek onomasztikai sajátosságai az egymással való összevetés révén bemutathatóvá váljanak. Különös módon e fontos célkitűzés ellenére csak a legutóbb időben születtek olyan vizsgálatok, amelyekben az összevetés szempontja volt a meghatározó tárgyalásmód.

Bő két évtizeddel ezelőtt én magam is csatlakoztam azoknak a kutatóknak a sorához, akik a tipológia finomításának, tökéletesítésének a szándékával (is) hozták létre a maguk munkáját. Az én kiindulópontom azonban némileg különbözőt elődeim megközelítésétől, mivel nem konkrét névanyag leírásán keresztül kívántam tipológiát alkotni, hanem a korábbi kutatások elméleti tapasztalatait felhasználva és az Európában akkoriban elterjedő modelleméletekre támaszkodva kíséreltem meg a tipológia megújítását végrehajtani. Ezt a tipológiai keretet sokan felhasználták névrendszerek nyelvi jellemzésére, közte összevető jellegű vizsgálatokra is, főképpen történeti, de újabban modern kori élőnyelvi anyagra vonatkozóan is.² Nem tudok azonban arról, hogy bárki is megkísérelte volna egy-egy település névanyagának az összehasonlító elemzését. Az alábbiakban erre teszek kísérletet. Az itteni terjedelmi korlátok miatt azonban a tüzetes, részletekre kiterjedő vizsgálódás nem lehet a céltom, e helyett elsősorban az ilyen vizsgálatokban alkalmazható szempontok bemutatására összpontosítom a figyelmemet.

2. Az egyes települések helynévrendszerének vizsgálata a magyar névkutatás kedvelt műfaja. Ezt leginkább az magyarázza, hogy az egyes települések névadási, névhasználati s

¹ E munkák közül hatásukat tekintve az alábbiak emelhetők ki: BENKŐ LORÁNDnak a Nyárádmente (1947), KÁZMÉR MIKLÓSNak az Alsó-Szigetköz (1957), INCZEFI GÉZÁnak a Makó környéke (1970) és KÁLNÁSI ÁRPÁDNak a Szatmár (1996) helyneveit tárgyaló kötete. A tipológiai igény is megjelent továbbá LŐRINCZE LAJOSnak a földrajzi nevek életével foglalkozó ugyancsak nagy hatású írásában (1947).

² A történeti anyagon végzett vizsgálatok közül az alábbiak emelendők ki: BÉNYEI-PETHŐ 1998, TÓTH V. 2001, PÓCZOS 2001, RÁCZ A. 2007, továbbá BÖLCSKEI 2010, GYÖRFFY 2011, RESZEGI 2011, az élőnyelvi vizsgálatok közül pedig BÍRÓ 2002, BÍRÓ-KALCSÓ 2004, CSOMORTÁNI 2008, HÁRY 2010 és DITRÓI 2010, 2011, 2012a, 2012b, 2013.

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

ebből következően névrendszertani tekintetben is bizonyos értelemben egységnek tekinthetők.³ Ha egy-egy település helyneveit kívánjuk összevető vizsgálatnak alávetni, a helységek kiválasztása nagyon sokféleképpen elvégezhető. Közeli, netán szomszédos települések esetén a rendszer finom részletkülönbségeire irányíthatjuk a figyelmünket, egymástól távolabb fekvő települések vizsgálatakor viszont inkább a névállomány alapvonásai kerülhetnek előtérbe. Tudjuk persze, hogy egy-egy név keletkezését – s így a névrendszer egészének alakulását is – nagyon sokféle feltétel befolyásolja: a földrajzi körülményektől kezdve az adott lakóközösség gazdasági tevékenységén, társadalmi-kulturális helyzetén át egészen a közösség nyelvi közegéig. A névtani vizsgálatnak ezekre a tényezőkre természetesen egytől egyig ki kell térnie feltéve, ha a névállománynak nem csupán a felszíni jellemzését kívánjuk elvégezni, hanem rá szeretnénk világítani a névjelenségek minőségét, jellegét befolyásoló körülményekre, feltételekre is. Mivel azonban a névkutató a helyneveket mint nyelvi jeleket vizsgálja, ezeket a jellegzetességeket a nevek nyelvi arculatának elemzésén keresztül kell felmutatnia.

A címben megadott két település kiválasztása összevető névtani vizsgálatra a fentiek alapján önkényes döntésnek tekinthető: Nagykörű Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Tisza mentén, Tapolcafü pedig Veszprém megyében a Bakony nyugati lábánál fekszik. Az önkényes választás azonban nem zavarhatja az összevető vizsgálat sikerességét, sőt éppen igazolhatja a módszer érvényességét, mivel annak bármilyen viszonylatban is működőképesnek kell lennie. Szubjektív oldalról nézve azonban a választásomat több fontos körülmény is motiválta. A két település helyneveinek gyűjteménye ugyanis közel egy időben jelent meg, mindkettő a pályájuk kezdetén álló szerzők tollából: Nagykörű helyneveit JUHÁSZ DEZSŐ adta közre (1976), Tapolcafüét pedig HOFFMANN ISTVÁN (1975). Mindkettőjüknek ez volt az első tudományos publikációja, s – úgy tűnik – mindketten ma is vállalják ifjúkori munkájukat, hiszen publikációs listájuk ezzel a tétellel indul (lásd pl. az mtmt.hu adatbázisában). A hasonló felkészültségű és szemléletű ifjú szakemberek munkájának közös vonása az is, hogy mindketten jól ismert terepen végezték gyűjtőmunkájukat: Juhász Dezső szülőfalujának, Hoffmann István pedig nagyszülei lakóhelyének a helyneveit gyűjtötte össze. Ez pedig igen lényeges tényező az ilyen jellegű munkák esetében, mivel a személyes kapcsolat a gyűjtemények teljességét és hitelességét igencsak erősíti. Az összevető vizsgálat során ily módon tehát egynemű, megbízható forrásanyagra támaszkodhatunk. Eltérés csupán a belterületi nevek tárgyalásában mutatkozik, mivel ezek a tapolcafüi névanyagból jórészt hiányoznak. Mindkét munkában található történeti forrásokból származó helynevek is, ezeket azonban – minthogy itt az élőnyelvi anyag vizsgálata a célom – a belterületi nevekhez hasonlóan figyelmen kívül hagytam.⁴

Az összevető elemzés elméleti alapjául a Helynevek nyelvi elemzése című munkám (HOFFMANN 1993) szolgál, azzal a szemléletbeli pontosítással, amit az élő névanyag elem-

³ Igaz, ennek a megállapításnak az érvényességi feltételeit, igazságtartalmát a szocioonomasztikai kutatások eddig még kellően nem munkálták ki. Az azonban valószínűnek tűnik, hogy a kisebb települések helynévanyaga szorosabb belső összefüggéseket mutat, mint a nagyobbaké, így inkább tekinthető valamiféle egységnek, lakói pedig egyfajta névközösségnek.

⁴ Én magam a gyűjtést bőséges történeti forrásokkal és alapos névmagyarázatokkal kiegészítve a közelmúltban ismét közreadtam (HOFFMANN 2013). A mostani összevető elemzés e jobban hozzáférhető kiadvány alapján is ellenőrizhető, mivel a korábbi élőnyelvi gyűjtés anyaga ebben változatlan formában szerepel.

zésére vonatkozóan a közelmúltban fejtettem ki (HOFFMANN 2012). Eszerint a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai leírását nem történeti alapon, a nevek keletkezésének és változásainak körülményeire figyelve végzem el – ez amúgy sem sikerülhetne gazdag történeti adatolás nélkül –, hanem a névhasználók gyűjtéskori nyelvi reflexiói szerint. Erre az adott lehetőséget, hogy a közzétevők mindkét településen igyekeztek felderíteni a névhasználóknak a nevekre vonatkozó ismereteit, s ennek eredményét munkájukban is rögzítették.

3. A két település névtára nagyjából azonos számú (külterületi) helynevet tartalmaz: Nagykörűben 241, Tapolcafőn 261 név volt használatban az 1970-es években, amely 211, illetve 187 különböző objektumot jelölt. Nagykörű azonban területét és népességét tekintve jóval nagyobb település, mint Tapolcafő. Az itt elemzett munkák szerint Nagykörű területe 9386 kat. hold (= 54 km²), lakosainak száma 2538 fő (Hnt. 1967). Tapolcafő területe 2615 kat. hold (=15 km²), lakóinak száma pedig 1093 fő (Hnt. 1973).⁵ Nagykörű területe tehát több mint három és félszerese, lakóinak száma pedig közel két és félszerese Tapolcafőének.

A fentiekből következően a két település névsűrűségében meglehetősen nagy eltérés mutatkozik. A névsűrűség egy adott területnek és az ott használatos helyneveknek a mennyiségi viszonyait tükrözi: azt mutatja meg, hogy egységnyi területre hány helynév esik. A Kárpát-medence névviszonyai között a névsűrűség mutatójaként a név/km² mértékegység használata tűnik leginkább célszerűnek. A névsűrűség fogalmát kétféleképpen is értelmezhetjük: egyrészt alapul vehetjük az adott térségben helynévvel megjelölt objektumok számát – ezt nevezhetjük akár denotátumsűrűségnek is –, másrészt pedig számolhatunk a területre vonatkozó, egyidejűleg használatban lévő összes névalakkal (így tekintettel vagyunk a szinonimitásra is – ez utóbbi mutatót nevezhetjük abszolút névsűrűségnek).

Denotátumok szerint tekintve ez a mutató Nagykörűben 3,9 objektum/km², Tapolcafőn pedig 12,4 objektum/km². A használatban levő nevek alapján számolva pedig Nagykörűben 4,4, Tapolcafőn 17 név fordul elő négyzetkilométerenként. A névsűrűség tehát három-, illetve négyszeres különbséget mutat a két település között. Mi magyarázhatja ezt a lényeges eltérést?

A fentiek értékelésében sajnos kevés viszonyítási lehetőség áll rendelkezésünkre. A magyar névkutatókat ugyanis eddig kevésbé foglalkoztatta a névsűrűség kérdése, s ha egyáltalán előjött ez a probléma, akkor is leginkább a magyar névkincs egészének mennyiségbeli becslésével összefüggésben vetődött föl (vö. ÖRDÖG 1981, NYIRKOS 1993). Pedig megítélésem szerint a névrendszernek fontos jellemzője az a körülmény, hogy valamely névközösség egy területet milyen sűrűn népesít be helynevekkel. S ez nemcsak mennyiségi kérdés, hanem – amint azt alább majd látni fogjuk – a használatban lévő nevek minőségével, azaz nyelvi jellegével is összefüggő probléma.

A névsűrűséget meghatározó tényezők számbavétele, ezek hatásának felmérése s ezek alapján általános tanulságok, esetleg szabályszerűségek megfogalmazása azonban rendkívül nehéz feladat. A névkutatók tapasztalatból tudják, hogy a nevek számát valamely térségben számos körülmény határozza meg. Befolyásolja mindenekelőtt a földrajzi környezet jellege, változatossága, ezzel összefüggésben felhasználásának a módja, s ezen keresztül a neveket is létrehozó emberek gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyai. De a

⁵ Időközben Tapolcafő közigazgatási önállósága megszűnt, mivel 1982-ben Pápához csatolták.

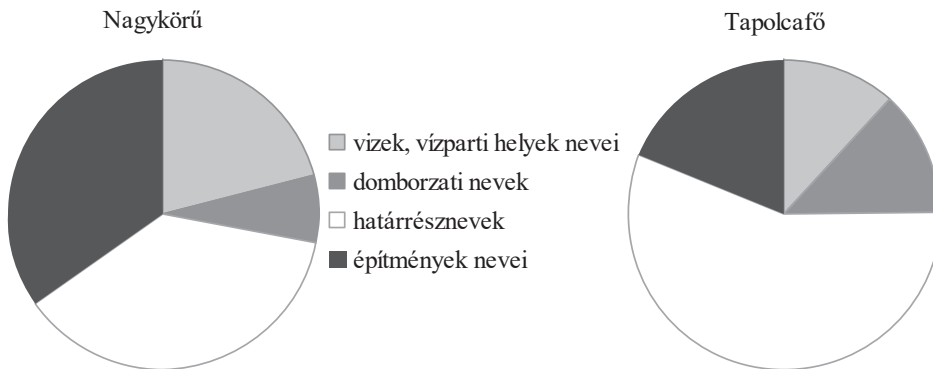
nevek állománya természetesen nem független mindezen tényezők történeti alakulásától sem. Talán az összefüggések szerteágazó, szövevényes jellege is magyarázza az e téren végzett kutatások hiányát.

Publikált eredményekre tehát nem támaszkodhatom e téren, de viszonyítási alapként felhasználhatom két fiatal szakember vizsgálatának tanulságait. SZEMÁK ÉVA öt határon túli szatmári falu névsűrűségét vizsgálta meg (2012), s e szomszédos, hasonló természeti adottságokkal rendelkező települések esetében azt tapasztalta, hogy a névsűrűség a település területének nagyságával fordított arányosságot mutat. Kisebb mértékben találta a névsűrűséget összefüggésben lévőnek a népsűrűséggel, azaz a területileg arányos lakosság-számmal: ezek között viszont egyenes arányosság mutatkozik. A helyzet ennél persze jóval összetettebb az általa vizsgált térségben is, mivel a lakosság nyelvi viszonyai (magyar, román és roma népesség vegyes jelenléte) ugyancsak befolyásolják magyar helynevek településenként mutatkozó névsűrűségét. NAGY MÁTÉ 22 alsó-bodrogi település esetében jórészt érvényesnek látta a SZEMÁK ÉVA által feltárt szabályszerűségeket (2013), ám az ettől való nem ritka eltérések okaként olyan újabb motívumokat is be tudott mutatni, mint például az egyes települések újabb kori történetében mutatkozó jelentősebb eltérések. E vizsgálatokat én magam nagyon ígéretesnek látom, s nagyobb térségekre is kiterjesztendőnek gondolom, noha az is nyilvánvaló, hogy a névsűrűséget befolyásoló tényezőket határozott szabályosságot mutató tendenciákkal nem lehet összekapcsolni, de a magyarázatokat a korábbiaknál jóval objektívebb alapokra helyezhetjük.

Nagykörű és Tapolcafő esetében a névsűrűséget érintő jelentős eltérés a fenti vizsgálatoknak megfelelően összefüggést mutathat tehát egyfelől a két település területi különbségével, másfelől pedig a népsűrűségével is (Nagykörűben ez a mutató 47 fő/km², Tapolcafőn pedig 73 fő/km²). Ez a megállapítás azonban további finomítást kíván.

4. Azt, hogy mennyiben befolyásolják a nevek számát s ezáltal a névsűrűséget a táji adottságok és a tájhasználati módok, leginkább az egyes névfajták településen belüli megoszlását elemezve vizsgálhatjuk. A nevek által jelölt helyfajták csoportosításához ugyan-csak a Helynevek nyelvi elemzése c. munkámban bemutatott rendszerezést használtam fel (HOFFMANN 1993: 33–41). Mivel azonban esetünkben viszonylag kevés névről van szó, az összevetést csak a nagyobb névfajtacsoportok szerint végzem el.

	vizek, vízparti helyek nevei	domborzati nevek	határrésznevek	épitmények nevei	összes név
Nagykörű	50	17	89	85	241
Tapolcafő	32	34	145	50	261

1. ábra. Az egyes helyfajtákat jelölő nevek száma és százalékos megoszlása Nagykőrű és Tapolcafő helynévanyagában

Bizonyára nem több különös véletlennél, hogy mindkét településen a természeti nevek (lényegében a víznevek és a domborzati nevek) az összes névnek nagyjából az egynegyedét adják, a háromnegyedét pedig a műveltségi nevek teszik ki. Az utóbbi névfajták ilyen túlsúlya egyértelműen azzal van összefüggésben, hogy mindkét település határát intenzíven birtokba vette, és felhasználja saját céljaira az ott lakó népesség: a műveltségi nevek ugyanis mindig az ember által létrehozott vagy átalakított (pl. földművelés alá vont) helyeket, objektumokat jelölnék.

Érthető, hogy Nagykőrűben – lévén a falu Tisza parti település – a víznevek aránya (és persze a száma is) majdnem duplája a Tapolcafőn mutatkozóknak, noha ez utóbbi község életében is fontos szerepe volt a Tapolca pataknak. A víznevek belső megoszlása azt mutatja, hogy az egyes szakaszok önálló néven való megnevezése a kisebb folyók esetében éppoly gyakori lehet, mint a nagyobb folyóvizeknél. A Tiszának a vízparti helyei (partszakaszai, szigetei stb.) ugyancsak gyakran szerepelnek névvel megjelölve, a kisebb vízfolyások mellett a másik településen azonban ilyenek nem fordulnak elő. Tapolcafőn viszont igen gyakoriak a forrás- és kútnevek: ez a kategória adja az itteni víznevek 40%-át. E névfajták körében Nagykőrűben a *gát* (9), Tapolcafőn pedig az *ér* (12) és a *kút* (9) a leggyakoribb fajtajelölő földrajzi köznévi.

Domborzati névből háromszor annyi megnevezést használnak Tapolcafőn, mint Nagykőrűben: a Bakony nyugati nyúlványai a falu határában simulnak bele a Kisalföld síkságába, így érthető, hogy itt összesen 23 név jelöl valamiféle kiemelkedést. Nagykőrű „differenciált térszíni viszonyait” – ahogyan JUHÁSZ DEZSŐ írja (1976: 6) – a Tisza alakította ki, ám a kiemelkedéseket itt is több helynév jelöli, mint a bemélyedéseket. Fontos tapasztalatként láthatjuk tehát, hogy e jellegzetes alföldi település helynévanyagából sem hiányoznak a domborzati nevek. Az eltérő domborzati viszonyokat nem az e helyfajtát jelölő nevek megléte vagy hiánya, hanem belső aránybeli eltérése mutatja, s ezen túlmenően a nevekben felhasznált földrajzi köznevek jellege. Nagykőrűben a *part* 'földterület lejtős oldala' (6), a *hát* (4) és a *lapos* (4), Tapolcafőn pedig a *domb* (10), az *alj(a)* (7) és a *hegy* (4) a leggyakoribb fajtajelölő elem a nevekben.

A helynévkincs legnagyobb részét mindegyik településen a határnevek (szántók, rétek, legelők, kertek, gyümölcsösök, erdők nevei) teszik ki, tehát azok a megnevezések, amelyekben a helybeliek mezőgazdasági tevékenysége fejeződik ki. Tapolcafőn a nevek több mint a fele, Nagykőrűben pedig csaknem a 40%-a tartozik ide. Itt is, ott is a *dűlő* a leggyakoribb földrajzi köznévi (29, illetve 16 névben), de gyakori a *föld* is (14 és 13), Tapolcafőn a *rét* (20) azonban megelőzi az utóbbit. Döntően a település lakóinak tevékenységét tükrözi a műveltségnevek másik nagy csoportja, a (külterületi) építményeket jelölő nevek köre is. Ez a névfajta különösen gyakori Nagykőrűben, ami főképpen a tanyanevek nagy számával (33) függ össze. Tapolcafőn a malom- (15) és a bányanevek (9) gazdagítják elsősorban ezt a csoportot, de mindkét helyen magas az útnevek száma (23, illetve 22) is. Ezt tükrözik a leggyakrabban felhasznált földrajzi köznevek is: Tapolcafőn az *út* (19) és a *malom* (14), Nagykőrűben a *tanya* (32), az *út* (11) és a speciális, gáton átvezető utat jelölő *rámpa* (11) vezeti a listát.

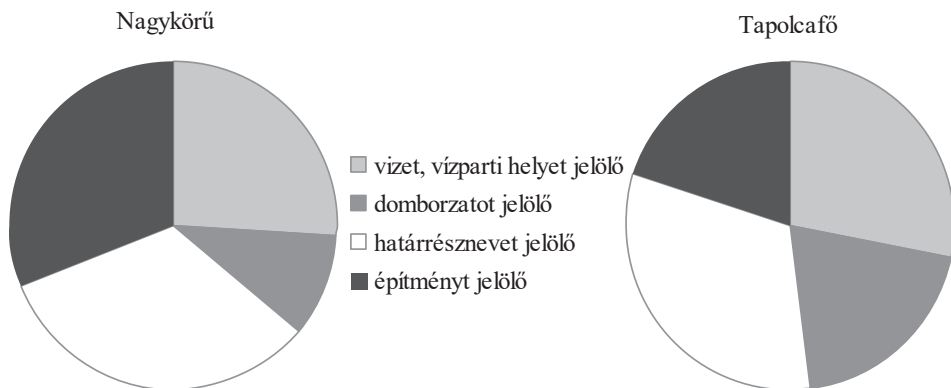
Úgy tűnik, a fentiekkel csupán a névkutatásnak azt a triviális megállapítását tudtuk igazolni, hogy valamely terület helynevei tükrözik annak természeti földrajzi és gazdasági jellegét. De ennél valamivel többet is mond megítélésem szerint a fenti elemzés. Aligha vitatható, hogy Nagykőrű meghatározó jegye földrajzi tekintetben a nagy folyóvíz melletti fekvése, Tapolcafőé pedig a változatos felszíne. Ezt a dominanciát – amint azt láttuk – a helynévfajta mennyiségi viszonyai jelzik is. Ám az objektív szempontból kevésbé jellemző jegyek sem elhanyagolható mértékben fejeződnek ki a helynévrendszerben: Nagykőrűben már néhány méternyi földfelszíni különbség elegendő arra, hogy ez akár helynévben is tükröződjön, Tapolcafőn pedig például az időszakos vagy lépésnyi szélességű folyóvizek is kapnak megnevezést. Mindez azt jelzi, hogy a megnevező közösség a legkisebb mértékben sem követ egyfajta objektív, külső szempontrendszert a helynévadásban akkor, amikor kiválasztja névadásának tárgyait, hanem kizárólag a saját belső viszonyaiból indul ki. Ez a magyarázata a különbségek ellenére is kiegyensúlyozott, arányaiban egyházasnak jórészt megfelelő helynévfajta-struktúrájának a két tárgyalt település esetében.

Valamely település határában az egyes helyfajta meglétének gyakorisága feltehetően összefüggést mutat az általános névsűrűséggel is. Ha Nagykőrű és Tapolcafő névsűrűségi mutatóit helynévfajta szerint vetjük össze, jóval differenciáltabb képet kaphatunk, mint az egész névanyag összehasonlításával. Amint azt korábban láttuk, Tapolcafőn az abszolút névsűrűség csaknem négyszerese a másik településen mértnek. A terület felszíni különbségeinek nevekben való kifejeződését a legszemléletesebben a domborzati nevek névsűrűségi mutatója jelzi, ami Tapolcafőn 2,3 név/km², Nagykőrűben 0,2 név/km², azaz közöttük csaknem tizenkétszeres eltérés mutatkozik. A határnevek körében ez az arány ötszörös különbséget jelez, de kétszer nagyobb a névsűrűség Tapolcafőn a víznevek és az építménynevek csoportjában is. Pedig ez utóbbi esetekben azt várnánk, hogy a Tisza jelenléte és a falu tanyás település jellege következtében e kategóriákban Nagykőrűben számíthatunk relatíve több névre. Úgy tűnik tehát, hogy a névadás intenzitását – amit a névsűrűségi mutató jelez – más körülmények a táji jellegnél is erősebben meghatározzák: az okokat leginkább a már említett területi és népsűrűségbeli eltérésekkel összefüggésben kereshetjük. Ezt azonban csak további, más területeken elvégzett névsűrűség-vizsgálatok révén igazolhatjuk majd.

5. A fent bemutatott helyfajta-csoportokat a tudományos leírás alakította ki abból a célból, hogy a közös vonásokkal rendelkező neveket nagyobb összefüggéseikben, tömb-szerűségükben is elemezhesse. A mindennapi nyelvhasználatban a földrajzi köznevek szolgálnak arra, hogy a környezetünkben lévő helyeket vagy helyeknek felfogott objektumokat segítségükkel kategorizáljuk. A kognitív nyelvészeti megközelítés szerint a kategorizáció a világ megismerésének és a nyelv használatának is alapvető művelete. Amikor az egyes helyeknek nevet adunk, akkor a megnevezés tárgyát egyúttal besoroljuk valamilyen kategóriába, helyfajtába is, amelyet földrajzi köznévvvel tudunk megjelölni. A hely fajtáját jelölő elem azonban nem feltétlenül kerül bele magába a névbe is, bár a tapasztalat azt mutatja, hogy meglehetősen gyakoriak azok a nevek, amelyekben ez a szemantikai jegy földrajzi könévvvel is kifejeződik. Nagykörűben a nevek 79, Tapolcafőn pedig 74%-ában található fajtajelölő névrész; e nevek nagy része kétrészes név (Nagykörűben: *Epres-kert*, *Kis-gyep*, Tapolcafőn: *Gyilkos-kút*, *Kopasz-domb*), de egyrészesek is vannak közöttük (*Berek*, *Dudor*, illetve *Földvétel*, *Irtás*). Aligha lehet kérdéses, hogy a földrajzi közneveket a helynevekben legfontosabb szerepet játszó szócsoporthoz tekinthetjük. Tapolcafőn a helyfajtájának megjelölésére 40 különböző földrajzi köznevet használnak fel, Nagykörűben viszont 61-et, ami azt mutatja, hogy ez utóbbi helyen a beszélők a környezetükben lévő helyek fajtáit gazdagabban jelölik meg a nevekben, s ez akár azt is tükrözheti, hogy a helyek kategorizációja az ő mentális rendszerükben, mentális térképükön gazdagabb, mint a másik településen lakók esetében.

A földrajzi köznevek nevekben való előfordulása s ezen keresztül a helyfajták nevekben történő kifejezése azonban nagyon egyenetlen képet mutat. Mindkét településen azt tapasztaljuk, hogy néhány földrajzi köznév nagy számú helynévben fordul elő: Tapolcafőn a leggyakoribb 10 földrajzi köznév a helyfajtát is kifejező összes név 74%-ában szerepel, Nagykörűben a leggyakoribb 15 ilyen szó pedig a nevek 64%-ában van jelen. Ez azt jelenti, hogy a kategorizációs sokszínűség ellenére mindkét falu esetében a névkincs nagy részében a fajtajelölő szavaknak csak egy kis hányada van jelen: a földrajzi köznevek egynegyede jelenik meg a nevek kétharmad-háromnegyed részében. A leggyakoribb földrajzi köznevek listájában a két településen inkább a különbségek dominálnak: Nagykörűben a *tanya*, *dűlő*, *föld*, *rámpa*, *út*, *part*, *gát*, *lóger*, *hid*, *kút*, *lapos*, *hát*, *rév*, míg Tapolcafőn a *dűlő*, *rét*, *út*, *föld*, *malom*, *ér*, *erdő*, *kert*, *kőhányó* a leggyakoribbak.

Ha a nevekben felhasznált földrajzi köznevek helyfajta-csoportonként való megoszlását vizsgáljuk, az alábbi képet kapjuk.

2. ábra. A helyfajtákat jelölő földrajzi köznevek állományának százalékos megoszlása Nagykorú és Tapolcafő helynévanyagában

Ha ezt az eredményt összevetjük az összes helynévnek a helyfajta szerinti megoszlását mutató, fentebb szereplő diagrammal, akkor azt látjuk, hogy Nagykorúban a földrajzi köznevek megoszlása összhangban van a névrendszer egészének helyfajta szerinti képviselésével, Tapolcafőn viszont a víznevek és a domborzati nevek fajtajelölő földrajzi köznevei relatíve gazdagabb kifejezőeszköz-állományt képviselnek, mint ami az ide tartozó nevek számából következne; másfelől viszont a határnevek kifejezésére, fajtajellegének megjelölésére kevesebb elemet használnak fel. Összességében viszont a helynevekben előforduló másfélszer több földrajzi köznévet az mutatja, hogy kategorizációs tekintetben a nagykorú helynévállomány jóval változatosabb, színesebb képet mutat, mint a tapolcafői.

6. A névrendszerek elemzésének fontos része a nevek szerkezeti elemzése. Szerkezeti szempontból egy- és kétrészes nevek különíthetők el aszerint, hogy a névben az általa jelölt helyről egy vagy két információ fejeződik ki. A névrendszerek általános vonása, hogy az egyrészes nevek jóval ritkábbak bennük, a tapasztalatok szerint ezek relatíve gyakrabban a kisebb névállományokban fordulnak elő. Erre vonatkozó tárgyyszerű vizsgálatokat azonban nem ismerek, így az általunk érintett két települést – ahol a neveknek szinte százalékra azonos módon az egyötöde egyrészes név (19, illetve 21%) – tágabb összefüggésrendszerben nem tudjuk ebből a szempontból jellemezni.

Az egyes névfunkciók (fajtajelölő: F, sajátosságjelölő: S, megnevező: M) az egyrészes nevek körében viszonylag egyenletesen oszlanak meg: Tapolcafőn azonban ritkábbak az F funkciójú (*Séd, Páskom*), Nagykorúban pedig az M funkciójú (*Selekta, Kőszvér*) nevek. Mindkét településen csupán 10-10 olyan nevet találunk – az egész névállomány kb. 4-4%-át –, amely nem áttetsző sem funkcionális, sem lexikális tekintetben (Nagykorúban pl. *Anyita, Cigel, Karád, Tisza*, Tapolcafőn: *Bajtva, Becsény, Ódor, Tapolca*).

A kétrészes nevek alaprészeiben meghatározó mértékben az F funkció fejeződik ki (Nagykorúban 90%, Tapolcafőn 82% az összes kétrészes névből), arányaiban viszont jóval nagyobb eltérés mutatkozik az M funkcióban (10%, illetve 18% – *Öreg-Karád, Hereföldi-Kőszvér*, illetve *Alsó-Kalapács, Urasági-Döbrés*). A fentiekben említett egyrészes neveket

is figyelembe véve azt láthatjuk tehát, hogy Tapolcafőn az M funkció sűrűbben fordul elő a nevekben. Mivel az M funkciójú névrészek nem adnak jellemzést a név által jelölt helyről, azt is megállapíthatjuk, hogy a tapolcafői névanyagban jóval gyakoribbak azok a nevek (26%), amelyeknek vagy legalábbis egyik névrészüknek nincs leíró funkciójuk, mint ahogyan ez a nagykörűi névrendszerben jelentkezik (16%).

A leíró jelleg erősebb érvényesülése tehát Nagykörű helyneveinek fontos vonása a tapolcafői nevekkel való összevetésben. Attól függetlenül állapítható ez meg, hogy mindkét helyen az S + F szerkezetű nevek vannak jelentős túlsúlyban (a bővítményrészek csak egészen kivételes esetben nem S funkciót fejeznek ki), azaz ezek számítanak a névrendszer magvát adó neveknek. A bővítményrészek nagyobb szemantikai csoportjait megvizsgálva az alábbi képet kapjuk: tulajdonságjegy fejeződik ki az összes név 20%-ában Nagykörűben, 13%-ában Tapolcafőn, valamilyen külső dologhoz, személyhez való viszony tükröződik a nevek 26, illetve 21%-ában, lokális viszony jelenik meg a 32, illetve 45%-ában. Ez az összevetés szempontjából úgy értékelhető, hogy Nagykörűben jóval gyakoribbak a tulajdonságjelölő nevek (*Kerek-szik, Sárga-part*), míg Tapolcafőn sokkal jellemzőbbek a lokális funkciót kifejező nevek (*Tó-rét, Zsidó-dombi út*). Ha a bővítményrészeket még finomabb kategorizációnak vetjük alá, azt látjuk, hogy Nagykörűben 'a hely birtokosa + a hely fajtája' (*Melis-föld, Zsidó-Avatag*), Tapolcafőn pedig 'a hely valamely tájrész melletti fekvése + a hely fajtája' (*Páskomi-ér, Ódori-domb*) típusú nevek a leggyakoribbak (46, illetve 47 előfordulással). Láttuk, hogy az alaprészként legsűrűbben szereplő lexémák – Nagykörűben a *tanya* (32), Tapolcafőn a *dűlő* (29) – minden kb. nyolcadik-kilencedik névben megjelennek. A bővítményrészekben jóval ritkább az ismétlődés: Nagykörűben a *kis* (14) és a *nagy* (6), Tapolcafőn ugyancsak a *kis* (10) és az *öreg* 'nagy' (5) vezetik a gyakorisági listát.

A nevek funkcionális-szemantikai elemzése mellett a lexikális-morfológiai szerkezetüket is vizsgálhatjuk. A két szint között nyilvánvalóan összefüggések vannak, ám ezek nem mechanikus jellegűek, így a lexikális-morfológiai vizsgálat is elmélyíti a névrendszer ismeretét. A nevekben előforduló lexémák közül a fajtajelölő földrajzi köznevek fontosságáról már volt szó. Emellett még két gyakori szócsopotról kell szólni. Az egyik a helynevekben szereplő további helyneveké. Ez Nagykörűben a nevek mintegy harmadában (34%), a tapolcafői helyneveknek pedig csaknem a felében (47%) van jelen (Nagykörűben: *Avatag-sarok, Kőtelki út*, Tapolcafőn: *Dég-hegy alja, Forrás-fői malom*), ami egyfelől azal van összefüggésben, hogy Tapolcafőn gyakori a lokális funkció nevekben történő kifejezése, másfelől pedig viszonylag magas az M funkciójú névrészek jelenléte is. A másik kiemelő szócsoport a személyt jelölő szavaké: Nagykörűben a nevek 22%-ában, Tapolcafőn 12%-ában jelenik meg ez a kategória. Ezeknek az elemeknek Tapolcafőn azonban csaknem a fele köznévi (*Doktor-rét, Fazekas-gödrök*), Nagykörűben viszont a négyötöde tulajdonnévi (*Berta-part, Szécsi-tanya*). Ez az aránybeli eltérés is összefügg azzal a szemantikai jellegzetességgel, hogy Nagykörűben gyakori a tulajdonosi viszony nevekben való megjelenése, a tapolcafői köznevek pedig az illetményföldek neveiben a terület használatát jelölik meg.

A helynevek morfológiai szerkezetében fontos szerepe lehet a toldalékmorfémáknak is. Ezek használatában is markáns különbség mutatkozik a két vizsgált településen. A kétrészes nevek bővítményrésze – akár ugyanabban a szemantikai szerkezetben is – a főtaghoz alapalakban és képzős formában is kapcsolódhat. Az utóbbi, jelöltnek is tekinthető formák

jóval gyakoribbak Tapolcafőn, ahol a kétrészes nevek előtagjának 48%-a tartalmaz valamilyen képzőt, míg Nagykörűben csak a 28%-a. Mindkét helyen leggyakrabban az *-i* szerepel (89, illetve 39 esetben: *Kalapácsi-ér*, *Csárdai-rét*, illetve *Anyitai-fok*, *Pityókai-dűlő*), ettől messze elmarad az *-s* (8-8 esetben: *Házhelyes-Bogács*, *Nyíres-erdő*, illetve *Körtés-ér*, *Perjés-hát*). A két névrész raggal kifejeződő határozói viszonyára csak a tapolcafői névanyagban találunk két példát (*Sédre dűlő*, *Tóra dűlő*), itt a történeti nevek között is jó néhány ilyen név fordul elő; Nagykörűben azonban ez a típus ma teljesen hiányzik.

A nevek végén, azaz az alaprészben található képzők aránya csekély, kb. 4-4%, és nem mutatkozik e téren lényeges eltérés a két névanyag között abban sem, hogy az *-s* fordul elő leggyakrabban ilyen szerepben (Nagykörűben: *Sulymos*, *Mézes*, *Kincses*, Tapolcafőn: *Fodormentás*, *Nyulas*, *Homokos*). A névformánsok között Tapolcafőn jóval gyakoribb a többesjel (9 névben: pl. *Nyolcasok*, *Faluföldek*), mint Nagykörűben (4 névben: pl. *Sarkantyúk*, *Sárgás-gödrök*). Jelentős eltérés mutatkozik viszont a 3. személyű birtokos személyjel használatában mind gyakoriságát, mind pedig funkcióját tekintve. Tapolcafőn a nevek mindössze 4%-a tartalmazza ezt az elemet, de közöttük csak egy olyan van, amelyben e morféma birtoklást fejez ki (*Község malma*), a többi esetben lokális összetartozásra utal (*Temető alja*, *Tőpér alja*). Nagykörűben ugyanakkor a nevek 13%-a tartalmazza ezt az elemet, amelyekben döntően birtoklást jelöl (*Állatorvos tanyája*, *Nádas Béla tanyája*). Összegzőképpen megállapítható, hogy a morfológiai jelöltség a tapolcafői névanyagban az előtagon, míg a nagykörűiben az utótagon jellemző nyelvi kifejező eszköz.

7. A névsűrűséget érintően már láttuk, hogy szinonim helynevek mindkét település névanyagában előfordulnak, jóval gyakoribb azonban ez a jelenség a tapolcafői nevek körében, itt ugyanis az összes használatban lévő név 28%-a szinonimája valamely másik névnek is, míg Nagykörűben csak a nevek 8%-a. Másfelől nézve ez azt jelenti, hogy Tapolcafőn egy-egy megjelölt helyre, objektumra 1,4 név jut, Nagykörűben viszont csak 1,14. Ez utóbbi helyen a szinonimák helyfajta szerinti megoszlása kiegyenlített, Tapolcafőn azonban a határ- és az építménynevek körében három-négyszer annyi szinonima fordul elő, mint a víz- és a domborzati nevek csoportjában. A szinonimák között mindkét településen az eltérő szemlélet alapján keletkezett névből van a legtöbb (Tapolcafőn: *Atyai-akác* és *Kunyhós-erdő*, *Legréti-domb* és *Ebédleső*, Nagykörűben: *Kincses* és *Örvény*, *Fischbahn rámpa* és *Kis rámpa*), sok az alakváltozat (*Szőlő út* és *Szölőbeli út*, *Sédi-dűlő* és *Sédre dűlő*, illetve *Berek-tanya* és *Bereki tanya*, *Fok-lapos* és *Fok laposa*), Tapolcafőn azonban a szinonim nevek majd harmadát adják a földrajzi köznévi utótaggal kiegészített korábbi egyrészes nevek: pl. *Bogács – Bogácsi-dűlő*, *Tag – Tagi-dűlő*, amelyeknél a szinonimapárok értelemszerűen azonos objektumra vonatkoznak. A tapolcafői nevek körében mutatkozó magas fokú szinonimitás főképpen ezzel a jelenséggel magyarázható, ami kapcsolatban áll azzal a korábban már érintett sajátossággal is, hogy a névrendszerben feltűnően gyakori a helyneveknek más helynevekben való szereplése. Ezeknek a másodlagos neveknek a nagyobb gyakorisága azt jelzi, hogy a tapolcafőiek az új nevek létrehozásakor erősebben támaszkodnak a már meglévő helynévallományra. Ez pedig összefügg azzal a tapasztalattal is, hogy a nagykörűi névrendszer viszont kategorizációs tekintetben, ha úgy tetszik: sokféleségében, színességében tűnik gazdagabbnak.

8. Nagykőrű és Tapolcafő helynévrendszereinek fent bemutatott jellegzetességei hasonló vizsgálatok híján más települések rendszertani sajátosságaihoz sajnos egyelőre nem mérhetők. Így azt sem tudhatjuk, hogy ez a két település helynévrendszerét tekintve hasonlít-e a szomszédságában, szűkebb környezetében lévő falvakhoz, vagy közöttük is – esetleg az itt elemzettektől eltérő jellegű – különbségek mutatkoznak meg. Azt, hogy az itt bemutatott vonások nagyobb térségbeli névanyagra is jellemzőek-e, csak hasonló elemzések sorával tudjuk majd megállapítani.

Irodalom

- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Budapest.
- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 2. Debrecen.
- BÍRÓ FERENC 2002. Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében. Eger.
- BÍRÓ FERENC – KALCSÓ GYULA 2004. Köröstarcsa helyneveinek tára és rendszere. Eger.
- BÖLCSKEI ANDREA 2010. A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában. Budapest.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA 2008. Csíki lakott területi nevek nyelvi elemzése. *Magyar Nyelvjárások* 46: 155–186.
- DITRÓI ESZTER 2010. Névtudományok modellalapú vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 155–168.
- DITRÓI ESZTER 2011. Egy lehetséges módszer a helynevek területi különbségeinek igazolására. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6: 151–163.
- DITRÓI ESZTER 2012a. Helynevek területi differenciáltsága. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 29–38.
- DITRÓI ESZTER 2012b. Vas megye jelenkori helynevei morfológiai megközelítésben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 111–121.
- DITRÓI ESZTER 2013. Nyelvi érintkezések hatása a helynévmintákra – vendvidéki esettanulmány. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 89–101.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 20. Debrecen.
- HÁRY GYULA 2010. Név és környezet viszonya a létesítménynevekben. Gondolat kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1975. Tapolcafő földrajzi nevei: *Stúdium*. A KLTE tudományos diákköreinek kiadványai 6: 5–40.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Intézet Kiadványai 61. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- HOFFMANN ISTVÁN 2013. *Mikrotoponímiai vizsgálatok I. Tapolcafő helynevei*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 30. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- INCZEFI GÉZA 1970. Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján. Budapest.

- JUHÁSZ DEZSŐ 1976. *Nagykörű helynevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 1. Budapest.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1996. *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. A Debreceni Magyar Nyelvtudományi Intézet Kiadványai 67. Debrecen.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. Budapest.
- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Budapest.
- NAGY MÁTÉ 2013. *Vizsgálatok a Bodrogtörzs helyneveinek köréből*. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- NYIRKOS ISTVÁN 1993. A földrajzinév-sűrűség kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 15: 244–246.
- ÖRDÖG FERENC 1981. A megyékben folyó földrajzinév-gyűjtés helyzete és időszerű kérdései. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 160: 147–157.
- PÓCZOS RITA 2001. Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. A Magyar Névtudományi Intézet Kiadványai 5. Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2005. A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata. A Magyar Névtudományi Intézet Kiadványai 9. Debrecen.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névtudományi Intézet Kiadványai 21. Debrecen.
- SZEMÁK ÉVA 2012. *Helynévvizsgálatok a romániai Szatmár megye területéről*. Kézirat. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.
- TÓTH VALÉRIA 2001. Névtudományi vizsgálatok a korai ómagyar korban. Abaúj és Bars vármegye. A Magyar Névtudományi Intézet Kiadványai 6. Debrecen.